

СЕНЧЕНКО Н. М.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального
права та правосуддя
(Навчально-науковий інститут права
та соціальних технологій Чернігівського
національного технологічного університету)

УДК 343.11:61

ОКРЕМІ ПИТАННЯ АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛИ СУДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті досліджено особливості оскарження ухвали суду щодо застосування примусових заходів медичного характеру та відповідність національного законодавства існуючим міжнародним стандартам України щодо дотримання можливих механізмів захисту прав і законних інтересів осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння в стані неосудності або обмеженої осудності. Визначено коло осіб, які мають право на апеляційне оскарження ухвали суду щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Ключові слова: неосудність, обмежена осудність, примусові заходи медичного характеру, апеляційне оскарження.

В статье исследованы особенности обжалования определения суда по применению принудительных мер медицинского характера и соответствие национального законодательства существующим международным стандартам Украины по соблюдению возможных механизмов защиты прав и законных интересов лиц, которые совершили общественно опасное деяние в состоянии невменяемости или ограниченной вменяемости. Определен круг лиц, которые имеют право на апелляционное обжалование определения суда по применению принудительных мер медицинского характера.

Ключевые слова: невменяемость, ограниченная вменяемость, принудительные меры медицинского характера, апелляционное обжалование.

The article deals with some peculiarities of appeal against the court determination as to the application of compulsory medical measures, and the compatibility of the national legislation with the current international standards of Ukraine as to the observance of the possible mechanisms of protecting rights and legal interests of individuals, who committed a crime while being insane or partially insane. The circle of persons who are entitled to appeal against the court determination as to the application of compulsory medical measures have been established.

Key words: insanity, partial insanity, compulsory medical measures, appeal.

Вступ. Право на перегляд судового рішення судом другої інстанції розглядається як невід'ємне право особи на захист. Гарантування охорони прав осіб стало одним із завдань правової системи та державного життя, що знайшло відображення в Конституції України 1996 року, зокрема, забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом (п. 8 ч. 3 ст. 129 Кримінального процесуального

кодексу України (далі – КПК України)), було проголошено однією з основних конституційних засад судочинства в Україні. Можливість оскарження в суді апеляційної інстанції ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру пов'язана з недостатньою урегульованістю провадження справ цієї категорії в чинному законодавстві, оскільки воно не враховує повною мірою прав осіб, які повинні бути наділені правом оскарження певного рішення, що стосується їх інтересів.

У нашому дослідженні використано наукові праці В. Маляренко, В. Маринів, О. Костюченко, С. Шаренко. Першоджерелом багатьох ідей, які розвинені та адаптовані до КПК України, є міжнародно-правові акти й постанови Пленуму Верховного Суду України, що торкаються обраної для дослідження проблеми.

Постановка завдання. Дослідження норм КПК України в частині апеляційного провадження в справах щодо застосування примусових заходів медичного характеру для виявлення неузгодженості з нормами міжнародно-правових актів – мета цієї наукової роботи. Завдання полягають в оцінці відповідності КПК України міжнародно-правовим стандартам захисту осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння в стані неосудності (обмеженої осудності) та формулювання пропозицій щодо необхідності розширення кола осіб, які мають право на апеляційне оскарження ухвали суду в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Результати дослідження. Оскарження судових рішень, їх перевірка судовими інстанціями вищого рівня забезпечує їх законність, є засобом захисту прав та законних інтересів учасників судового процесу. Перегляд судовою інстанцією вищого рівня вироку суду проголошено світовим співтовариством як одне з найважливіших прав людини й громадянина. Зокрема, у п. 5 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 року) [1] та ч. 1 ст. 2 Протоколу № 7 від 22 листопада 1984 року до Конвенції про захист прав людини і основних свобод (1950 року) [2] закріплено право кожного, кого засуджено за будь-який злочин, на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищою судовою інстанцією згідно із законом. Ці положення повною мірою стосуються й ухвал суду щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Право на апеляційне оскарження є однією із загальних засад здійснення судового кримінального провадження в Україні та регламентовано ч. 1 ст. 24 КПК України, зокрема, що кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому цим кодексом. Таким чином, апеляційне оскарження в Україні, як і в інших державах, є однією з форм оскарження судових рішень, і в тому числі ухвал суду про застосування примусових заходів медичного характеру.

Крім того, Кримінальним процесуальним законом не тільки гарантується право на оскарження, а й на перегляд ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому КПК України, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді (ч. 2 ст. 24).

Оскільки кримінальний процес, як й інший вид людської діяльності, не є досконалим, і в принципі, допускає можливість судових помилок. Тому в якості вагомої процесуальної гарантії законодавцем передбачена незалежна система апеляційної перевірки (контролю) законності і обґрунтованості рішень щодо застосування примусових заходів медичного характеру, що приймаються в межах кримінального судочинства.

Згідно з положеннями п. п. 1, 2 принципу 18 Резолюції 46/119, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 18 лютого 1992 року, «Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» пацієнт повинен отримати право вибирати й призначати адвоката для захисту, включаючи захист при оскарженні та апеляціях. Якщо пацієнт не може повністю оплатити такі послуги, то вони повинні бути надані йому за часткову (доступну для нього) оплату. Пацієнт також повинен отримати право на допомогу перекладача в разі потреби. Якщо такі послуги необхідні й пацієнт не може повністю оплатити їх, то вони повинні бути надані йому за часткову (доступну для нього) оплату [3].

Таким чином, міжнародні стандарти вимагають забезпечення права на професійний захист адвокатом інтересів особи, щодо якої постановлена ухвала про застосування примусових заходів медичного характеру та забезпечення її права на перекладача.

Національне законодавство забезпечує ці вимоги. Так, положення п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК України гарантує обов'язкову участь захисника в кримінальному провадженні щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішує питання про їх застосування – з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності. Участь перекладача передбачена ч. 3 ст. 29 та ст. 68 КПК України у випадках, коли особа не володіє чи недостатньо володіє державною мовою.

Оскільки згідно з ч. 1 ст. 405 КПК України апеляційний розгляд здійснюється за правилами судового розгляду в суді першої інстанції, то можна зробити висновок, що участь захисника та в необхідних випадках перекладача на стадії апеляційного провадження є обов'язковою.

Не можна погодитись із позицією, що особою, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру, є особа, щодо якої постановлена ухвала суду в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру [4, с. 883].

Слід зазначити, що особою, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру, може вважатися тільки після набрання ухвалою суду про застосування примусових заходів медичного характеру законної сили, а до набрання цією ухвалою законної сили особа повинна вважатися такою, до якої вирішується питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру. До речі, законодавець вдало використовує цей термін у п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК України. Доцільно перейти до вживання терміну особа, стосовно якої вирішується питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру, у гл. 39 КПК України та й в інших відповідних статтях цього кодексу.

У правовому регулюванні та практиці застосування КПК України проблемним є питання щодо кола осіб, які мають право на апеляційне оскарження ухвали суду щодо вирішення питання застосування примусових заходів медичного характеру.

Слід зазначити, що ст. 393 КПК України не містить у переліку осіб, які мають право апеляційного оскарження судового рішення, особи, стосовно якої судом вирішується питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Таке право мають тільки її законний представник та захисник, прокурор, потерпілий, його законний представник чи представник, цивільний позивач, його представник, цивільний відповідач, його представник. Процесуалісти наголошують на необхідності розширення процесуальних прав цих осіб [5, с. 153].

Можливість подання апеляції особою, щодо якої застосовано примусовий захід медичного характеру, є проблемним питанням.

Слід зазначити, що у п. п. 6, 7 принципу 1 Резолюції 46/119, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 18 лютого 1992 року, «Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» зазначається, що особа, чия правоздатність знаходиться під питанням, повинна мати право на оскарження судового рішення про це до суду вищого рівня. Якщо суд визнав, що особа з психічним розладом не в змозі самостійно це зробити, то для забезпечення захисту її інтересів повинні бути прийняті необхідні та відповідні стану особи заходи. Крім того, згідно з п. 7 принципу 17 пацієнт або його особистий представник або будь-які зацікавлені особи повинні мати право оскаржити рішення про госпіталізацію або затримання пацієнта в психіатричному закладі у вищій судовій інстанції [3].

Ще до запровадження в Україні апеляційного оскарження В. Маляренко справедливо зазначав, що особі, щодо якої застосовано примусовий захід медичного характеру, «має бути надане право апеляційного оскарження в тому разі, якщо згідно з висновком судово-психіатричної експертизи цьому не перешкоджає характер її захворювання» [6, с. 211].

Але ця пропозиція, на жаль, не була підтримана. Право подати апеляцію набули тільки законний представник та захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусового заходу медичного характеру (п. 4 ст. 348 КПК України 1960 року), що призвело до проблем у судовій практиці.

Так, наприклад, постановою Радивилівського місцевого суду Рівненської області від 19 вересня 2001 року громадянка П. поміщена в психіатричну лікарню із суворим наглядом. У її діях суд встановив суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 2 ст. 229-1 КК України. Захисник постанову суду не оскаржив. П. подала апеляцію, у якій просила скасувати постанову суду, як таку, що ґрунтується на невірному висновку амбулаторної психіатричної експертизи. Колегія суддів апеляційного суду Рівненської області 30 жовтня 2001 року справу з розгляду зняла й апеляцію залишила без руху, посилаючись на відсутність у П. права подати апеляцію на підставі п. 4 ст. 348 КПК України, і таке рішення є правильним за буквальною змістом п. 4 ст. 348 КПК України [7].

Про антиконституційність норми КПК України, яка позбавляє особу, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру права на подання апеляції, справедливо зазначає В. Маляренко, що «законодавець ставить громадянина, до якого застосовані примусові заходи медичного характеру в беззахисне становище, безпідставно позбавляючи його права на захист шляхом апелювання. При сьогоднішньому ставленні у світі до прав людини така позиція законодавця неприпустима і потребує відповідних коректив» [8, с. 43].

П. не була позбавлена дієздатності рішенням суду. Її права, порівняно з іншими громадянами, не могли бути звужені з причин наявності чи помилкового припущення про наявність психічного захворювання [7].

Згідно зі ст. 25 Закону України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року [9] особи, яким надається психіатрична допомога, можуть піклуватись про захист своїх прав та свобод особисто.

Слід підтримати позицію О. Костюченко, що апеляційна інстанція існує для виправлення помилок судів першої інстанції. Тому не можна виключати, що суд першої інстанції помилково визнав особу неосудною. Не слід заздалегідь, до апеляційного розгляду справи, виключати можливість помилки амбулаторної експертизи та висновку суду про неосудність особи. Можливо законодавець бажав перешкодити надходженню до апеляційних судів беззмістовних апеляцій від психічно хворих людей. Якщо через хворобу особа нездатна сформулювати апеляцію відповідно до вимог КПК України, то така апеляція може залишитись без руху [10, с. 79].

Слушною є думка О. Костюченко про доцільність підтримки позиції, що при вдосконаленні кримінально-процесуального законодавства слід внести зміни, які б виключали позбавлення права громадян на апеляцію лише за ознакою (чи помилкового твердження про це) наявності в них психічної хвороби чи тимчасового розладу психічної діяльності, оскільки не можна виходити з ідеального припущення, що захисником обов'язково будуть вжиті всі законні заходи, а тому необхідно надати право на апеляцію особі, щодо якої розглядалась справа про застосування примусових заходів медичного характеру [10 с. 79; 11, с. 205].

Певний позитив у вирішенні зазначеної проблеми було внесено роз'ясненнями судам, які містяться у п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 року № 7 «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування», що на ухвалу (постанову), винесену судом у порядку, передбаченому гл. 34 КПК України 1960 р., учасниками процесу може бути подано апеляції і касаційні скарги, а прокурором – апеляції і касаційні подання. Такі скарги обмежено осудна особа може подавати в будь-якому випадку, а неосудна особа, до якої застосовано примусові заходи медичного характеру, – лише в разі, коли щодо неї не постановлено судом у порядку цивільного судочинства рішення про визнання її недієздатною [12].

Вбачається, що роз'яснення Пленуму Верховного Суду України із цього питання повинні розповсюджуватися і на розуміння відповідного положення гл. 39 КПК України

2012 року. Проте на рівні правового регулювання ст. 393 КПК України це питання залишається не вирішеним. Таким чином, можна зробити висновок, що особа, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру повинна бути на законодавчому рівні наділена правом апеляційного оскарження ухвал слідчого судді, суду з внесенням відповідних доповнень до п. 5 ст. 393 КПК України.

Слід зазначити, що законодавець не визначив у п. 5 ст. 393 КПК України для законного представника та захисника особи, щодо якої вирішувалося питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру межі апеляційного оскарження ухвали суду щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Звертає увагу на цей факт і В. Маринів, який наголошує, що як КПК України 1960 року, так і КПК України 2012 року не містять жодних уточнюючих вимог щодо меж подання апеляції законним представником та захисником особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру (п. 4 ст. 348 КПК України 1960 року; п. 5 ст. 393 КПК України 2012 року). У цьому ним вбачається внутрішня неузгодженість зазначених положень з п. 3 ст. 348 КПК України 1960 року; п. 4 ст. 393 КПК України 2012 року, оскільки, наприклад, до апеляції з боку законного представника, захисника неповнолітнього, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру, встановлюється вимога подання її лише в частині, що стосується інтересів неповнолітнього [13, с. 112].

Із цього приводу слід зазначити, що не визначення законодавцем меж оскарження має насправді певний позитив, оскільки не обмежує скаргників у предметі оскарження, тобто в чому вони бачать незаконність ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру.

Особа може вважатися неосудною чи обмежено осудною тільки на підставі судового рішення, яке вже набрало законної сили. Відповідно до цього моменту некоректно вважати її особою, щодо якої вирішувалося питання застосування примусових заходів медичного характеру, а доречно вести мову як про особу, щодо якої вирішується питання застосування примусових заходів медичного характеру.

Висновки. Враховуючи вищенаведене, доведено, що особа, щодо якої здійснюється кримінальне провадження про застосування примусових заходів медичного характеру, повинна бути наділена правом апеляційного оскарження ухвал слідчого судді, суду з внесенням відповідних доповнень до п. 5 ст. 393 КПК України.

Міжнародні стандарти та загальні принципи кримінального процесу підлягають більш повній реалізації в провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Особливості кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру повинні полягати у вдосконаленні механізму максимального забезпечення охорони законних інтересів та реалізації прав осіб, а не в їх обмеженні порівняно із загальним порядком кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043/conv.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. Ради Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Резолюція 46/119 Генеральної Асамблеї ООН «Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги» ; Міжнародний документ, Принципи від 18 лютого 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_905.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / за ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І. Хавронюка. – Х. : Фактор, 2013 – 1072 с.

5. Шаренко С.Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С.Л. Шаренко. – Харків, 1999. – 157 с.
6. Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства / В.Т. Маляренко – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.
7. Узагальнення судової практики розгляду кримінальних справ в апеляційному порядку, проведене Верховним Судом України у 2003 році // Наряд узагальнень Верховного Суду України. – 2003. – № 9.1.1.
8. Маляренко В.Т. Про окремі питання касаційного перегляду кримінальних справ за новими правилами / В.Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 4. – С. 40–49.
9. Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року № 1489 – III: // Відомості Верховної Ради України, 2000, № 19, ст.143.
10. Костюченко О.Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України : [монографія] / О.Ю. Костюченко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 182 с.
11. Костюченко О.Ю. Об'єкт і предмет апеляційного оскарження судових рішень у кримінальному процесі України / О.Ю. Костюченко // Правничий вісник. – 2006. – № 1. – С. 203–213.
12. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. № 7 «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05>.
13. Маринів В.І. Суб'єкти права на апеляційне оскарження у кримінальному судочинстві України / В.І. Маринів // Вісник прокуратури. – 2012 р. – № 4–5(130–131). – С. 108–114.

ТЕРТИШНИК В. М.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри
кримінально-правових дисциплін
(Дніпропетровський
гуманітарний університет)

УДК 343.14

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ СЬОГОДЕННЯ

У статті розкриваються проблеми оптимізації законодавчого регулювання досудового та здійснення кримінального судочинства з урахуванням дії нового Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: суд, слідство, судочинство.

В статье раскрываются проблемы оптимизации досудебного расследования и осуществления уголовного судопроизводства с учетом нового Уголовного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: суд, следствие, судопроизводство.

